

Dotyczy: ks. mgr lic. Marcin Jakubiak, *Próba liturgicznej interpretacji teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara, Kraków 2023, s. 244.*

Wstęp

Liturgia stanowi nieodłączną przestrzeń spotkania człowieka z Bogiem. Doświadczenie łaski Boga i Jego mistycznej bliskości ma miejsce w celebracji liturgicznej. To dzięki obrzędom liturgicznym człowiek staje w relacji personalnej do Boga i duchowo jednocząc się z Nim buduje własną ontologiczną tożsamość osoby wierzącej. Liturgia ziemską prowadzi do liturgii niebiańskiej albowiem celem życia człowieka na ziemi jest osiągnięcie zjednoczenia z Bogiem, w którym realizuje się zbawienie. Ostatecznym jego wypełnieniem jest osobowe oglądanie Boga „twarzą w twarz” w niebie.

Wniknięcie w istotę liturgii, zrozumienie jej natury i doświadczenie zbawczego wymiaru jest zadaniem przed którym staje każdy wierzący człowiek. Obrzędy, formy i działania liturgiczne, symbole i znaki towarzyszące celebracjom liturgicznym, są pomocne w odnalezieniu fundamentalnego priorytetu realizacji wspólnoty osobowej z Trójjedynym Bogiem poprzez doświadczenie Jego bliskości podyktowanej mistyczną wewnątrztrynitarną miłością Ojca, Syna i Ducha Świętego, przebóstwiająca od wewnątrz biorącego w niej udział człowieka.

Liturgia dla ludzi niewierzących może być odbierana jako teatr, w którym rozgrywają się sceny przy udziale aktorów, powiązane ze sobą w celu doprowadzenia do puenty oglądanej przez widza sztuki - celebracji liturgicznej. Dla ludzi wierzących, także korzystających z analogii odnoszącej się do teatru, ma ona zupełnie inne przesłanie. Jako widzowie stają się oni również uczestnikami celebracji liturgicznej i są włączeni do „spektaklu”, który rozgrywa się przy ich współudziale. Ten przekaz nabiera innego znaczenia i nie jest już tylko wykorzystaniem struktur i narzędzi, scen i aktów do samej idei dramatu ale odzwierciedla głębię mistycznego zjednoczenia człowieka z Bogiem podczas rzeczywistości uobecniającej Boga, zawierającej się w komunii słów, gestów i symboli towarzyszących celebracji liturgicznej.

Takie metafory i teatralna forma ekspresji prawdy teologicznej towarzyszyła jednemu z wybitnych teologów XX wieku – Hansowi Ursowi von Balthasarowi, który dramat potraktował jako środek wyrazu przedstawiający cały horyzont znaczeń i sensów stworzonych w duchu zamysłu samego Boga, będącego głównym autorem rozgrywającego się dramatu ludzkości w historii zbawienia. Nie kto inny, jak właśnie Balthasar, sytuuje swoją wizję teodramatu w dramaturgiczno-teatralnej ale też i teologicznej perspektywie. Według niego Bóg posłużył się koncepcją autorską w relacji do człowieka, powołując go do komunii ze sobą. Możliwość uaktualniania tego projektu ma każdy człowiek, który wchodząc w relację z Bogiem staje się aktorem. Reżyserem jest ten, który rozpiął scenariusz celebracji liturgicznych i nie może animować żadnego innego widowiska jak tylko to, które zostało przewidziane przez jego autora. Aktorzy natomiast mają swoim zaangażowaniem w grę trwającego dramatu przyczynić się do ożywienia idei autora i dzięki talentom mają służyć idei scenicznego dzieła.

Jak pisał ks. Eligiusz Piotrowski: „teatralna realizacja dramatu dokonuje się w przestrzeni wolności, którą autor, często wbrew sobie, musi zagwarantować aktorowi” [E. Piotrowski, *Teatr w teologicznej wizji Hansa Ursa von Balthasara*, www. Dlibra.kul.pl (dostęp 8.08.2023)]. Aktora obowiązuje dyscyplina emocji i rozumu, aby stać się uczestnikiem wiarygodnym, prawdy wiernej koncepcji autora dramatu. Autorem jest Bóg, aktorami ludzie, sceną świat. Przestrzeń i czas stanowią swoistą scenografię teodramatu znajdującego swój punkt alfa i omega w Trójjedynym Bogu.

Te oryginalne formy wyrazu, opisujące historię zbawienia, dokonującą się we Wszechświecie, w którym realizuje się historia ludzkości, zastosował Balthasar dla wyrażenia prawdy teologicznej wpisanej w etapowość każdego ludzkiego losu, cyklicznego stawania się człowieka i budowania własnej ontologicznej tożsamości w Bogu. Interpretacji liturgicznej teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara w sposób odważny i śmiały podjął się ks. mgr lic. Marcin Jakubiak. Czy podołał wyzwaniu, którego owocem jest dysertacja doktorska, wykażą recenzenci, do których została wliczona moja skromna osoba.

Temat i problem badawczy rozprawy

Dysertacja doktorska autorstwa ks. mgr. lic. Marcina Jakubiaka została poświęcona *Próbie liturgicznej interpretacji teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara* i osiągnęła zawartość 244 stron. Jest to synteza analiz koncentrujących się wokół jednego tematu korelacji pomiędzy teologią dramatu a teologią liturgii na podstawie bogatego dorobku (85 książek i ponad 500 artykułów, nie licząc tłumaczeń i opracowań tekstów Adrienne von Speyr) jednego z większych teologów końca wieku XX, Hansa Ursa von Balthasara. Doceniam odwagę i determinację doktoranta, który zmierzył się z szerokim dorobkiem i odniósł się do ujętego w temacie problemu odnoszącego się do działalności piśmienniczej Bazylejczyka.

Temat dysertacji został zredagowany precyzyjnie i w sposób perspektywiczny. Zwięzłość ujęcia tematu jest godna podkreślenia, tym bardziej, że zawiera on w swoim brzmieniu przedmiot podejmowanych badań. Autor postanowił dokonać liturgicznej interpretacji teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara, którą to operację analiz nazwał próbą, mając pewnie na uwadze mistrzowski sposób redakcji refleksji teologicznej przez samego Hansa Ursa von Balthasara, ale też i przedsięwzięcie, którego się podjął, nad wyraz oryginalne i innowacyjne.

Problemem badawczym uczynił liturgiczną interpretację teologii dramatu w pismach Hansa Ursa von Balthasara i w jego realizacji pokierował się potrzebą znalezienia argumentów przemawiających za dostrzeżeniem komplementarnego związku pomiędzy teologią dramatu a teologią liturgii w refleksji teologicznej tego Teologa.

Skonkretyzował problemy szczegółowe, które mają posłużyć analizom kwestii: ustalenia korelacji pomiędzy teologią boskiego dramatu a liturgią, możliwością zastosowania teodramatyki w liturgii, pomocą w rozumieniu liturgii w kluczu teodramatycznej koncepcji, odnalezieniem istoty liturgii poprzez odniesienie się do boskiego dramatu rozgrywającego się

na scenie otaczającego ludzi świata, wniknięciem w dramatyczną soteriologię jednocześnie warunkującą skuteczne owoce celebracji liturgicznej.

Jak napisał doktorant we wstępie „wielu autorów podejmowało się interpretacji twórczości Balthasara”. Warto pamiętać o interpretacji teologii Balthasara takich polskich naukowców jak: Ignacy Bokwa (rozumienie metody teologicznej i kwestii eschatologicznych przez Balthasara), Stanisław Budzik (teologia dramatu i dramatyczne kategorie w ujęciu Balthasara), Krzysztof Grzywocz (Balthasara rozumienie duchowości o fundamentach trynitarno-chrystologicznych), Zdzisław Kijas (metoda stosowana przez Balthasara i jego rozumienie antropologii), Stanisław Mycek (wiara, cierpienie i osoba w teodramacie Balthasara), Eligiusz Piotrowski (trynitologia, chrystologia, soteriologia, dramat w teologii Balthasara), Marek Pyc (spectrum zagadnień trynitarno-chrystologicznych z teologią duchowości według Balthasara), Marek Urban (elementy filozofii Balthasara), Lech Wołowski (łaska i wolność w wizji Balthasara), Jarosław Kupczak (estetyka teologiczna Balthasara), jak i obcokrajowców: Ellio Guerriero – autora monografii Bazylejczyka i Manfreda Lochbrunnera – który opracował życie i twórczość Balthasara. Kluczowym dla tej dysertacji jest dzieło Jonathana Martina Ciraulo: *The Eucharistic Form of God. Hans Urs von Balthasar's Sacramental Theology*, Notre Dame 2022. Do tak zróżnicowanego grona badaczy pism Hansa Ursa von Balthasara dołącza kolejny polski autor ks. Marcin Jakubiak, który pyta sam siebie we wstępie dysertacji: „po co niniejsze naukowe opracowanie korelacji między Balthasarową teologią boskiego dramatu a teologią liturgii”? Prowokacyjnie zredagowane pytanie odnosi się do osobistego celu autora pracy doktorskiej, który postanowił w przeprowadzonej analizie badawczej pokazać jeszcze inny, nowy wymiar liturgicznej odśłony działania Trójjedynego Boga. Czy sprostał temu wyzwaniu i czy temu zadaniu podołał w stopniu należyтым, zostanie ocenione w dalszej części niniejszej recenzji.

Struktura i ocena merytoryczna

Układ treści pracy wpłynął na jej strukturę, ta natomiast pozwoliła na zastosowanie kompletności tez. Autor zaraz po stronie tytułowej (s. 1), zgodnie z wymogami dokonał opisu bibliograficznego podejmowanego zagadnienia (s. 2), umieścił spis treści (s. 3-5), wykaz skrótów (s. 6), wstęp.

We wstępie (s. 7-15) autor zastosował dynamiczną narrację, przechodząc od kilku zdań zagajenia odnoszącego się do tematu, do osobistych argumentacji, które zainspirowały do realizacji niniejszej dysertacji. Należy pogratulować etapowości w zgłębianiu teologii Hansa Ursa von Balthasara, jak też pomysłowości w odkrywaniu nowych horyzontów badawczych na podstawie jego pism. Przywołanie najważniejszych faktów z życia szwajcarskiego Teologa posłużyło do wzmocnienia własnych, indywidualnych odniesień służących kompozycji całego korpusu pracy. Autor podkreśla fascynację liturgią, która mu towarzyszyła od lat i pragnienie „wejścia” w jej istotę, które stało się możliwe poprzez wykorzystanie bogatej myśli teologicznej Hansa Ursa von Balthasara. Fascynacja stylem i językiem oraz używanymi przez szwajcarskiego jezuitę analogiami, wśród których fundamentalną jest analogia teodramatu,

pozwołyły autorowi na realizację zamierzonego celu a więc zbadanie związku pomiędzy teologią dramatu Balthasara a teologią liturgii.

Godny podkreślenia jest w tym miejscu wkład doktoranta w rozwój teologicznej myśli Balthasara, tym bardziej, że wielu autorów przed nim podejmowało się interpretacji licznych kwestii teologicznych, ale żaden z nich w Polsce nie wpadł na pomysł zajęcia się kompleksowo liturgicznym kluczem hermeneutycznym teodramatu rozgrywającego się w Bogu Trójjedynym i w świecie.

Do przybliżenia tego zagadnienia posłużył się trzema zwartymi merytorycznie rozdziałami

Treści pierwszego rozdziału *Balthasarowa koncepcja dramatu* (s. 16-80) posłużyły doktorantowi do przedłożenia zbieżnej relacji pomiędzy teatrem a religią poprzez wyodrębnienie wspólnych elementów, które składają się na obie poznawane rzeczywistości. Doktorant przybliżył rozumienie świata w kategorii teatru idąc za myślą Balthasara. W epoce starożytnej czynili to m.in.: Homer, Seneka, Platon, Epiktet, Marek Aureliusz, Plotyn. W erze chrześcijańskiej dołączyli do nich: filozof żydowski Filon z Aleksandrii, Klemens Aleksandryjski, Jan z Salisbury, Erazm z Rotterdamu, Pedro Calderón de la Barca. W epoce nowożytnej promocji toposu teatru świata dokonali: Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Immanuel Kant, Johann Joseph Görres, Franz Grillparzer, Christian Friedrich Hebbel, Henrik Johan Ibsen, Hugo von Hofmannsthal, Friedrich Nietzsche, George Bernard Shaw, Luigi Pirandello. Odśloni świata podyktowane historycznymi etapami dziejów sprzyjały uświadomieniu, że świat jako teatr służy występującym w nim podmiotom do odczytania istoty ich własnej egzystencji. Starożytny, chrześcijański i nowożytny dramat uwzględniał wymiar Boski i ludzki. Traktując naukę o Bogu i świecie w kategoriach dramatu wskazał na poszczególne jego części, analizując triadę produkcji uwzględniającą kategorie: autora, aktora i reżysera oraz triadę realizacji odnoszącą się do przedstawienia, publiczności i horyzontu. Wszystkie one stanowią komponenty komplementarnej dramaturgii egzystencji.

Za pomocą dramatycznej prezentacji wprowadził do teologii dramatu, interpretując poszczególne jego elementy: potrzebę, problematykę, scenę świata, występujących w niej aktorów: Boga, Izrael, Kościół, Maryję, Jednostkę, Aniołów i demonów. To spectrum poszczególnych części i postaci dramatu uczynił doktorant ważnym ze względu na centralną ideę badanego zagadnienia stanowiącego centrum teologii Balthasara, którym jest teodramat Boga w świecie.

Recenzowane studium już na tym etapie jest przyczynkiem do istotnego wkładu w proces rozumienia bogatej myśli wybitnego teologa XX wieku.

Drugi rozdział zatytułowany *W drodze do teologicznej teorii czynu: dramat teologiczny* (s. 81-101) doktorant poświęcił wyłącznie teologicznej refleksji analizując w logiczny sposób czyn i działanie Boga w Jego trynitarnej strukturze, chrystologicznym objawieniu i soteriologicznym wypełnieniu.

Godne podkreślenia jest utrzymanie dowodzenia na poziomie dziejącej się historii zbawienia jako głównego środowiska dla teodramatu Boga w świecie. Historia bowiem Bożego

działania ma swój początek w życiu wewnątrztrynitarnym Boga ale ono zostało uczynione darem w działaniu Boga historiozbawczym w stosunku do świata zewnętrznego. Centralnym wydarzeniem Trójcy było wydanie na świat Syna Bożego, który jako Zbawiciel za cenę ofiary swojego życia, w całkowitym posłuszeństwie Bogu Ojcu, w wolnym czynie, złożył dar z siebie samego w imię „prawa domagającego się miłości Boga i bliźniego” (s. 81). Jego Zmartwychwstanie stało się tryumfem życia nad śmiercią, w którym to wydarzeniu „Ojciec dowiódł swej wierności wobec posłuszeństwa Syna” (s. 81). Duch Święty, będący miłością Ojca i Syna, wzmocnił każdego, wprowadzając do udziału w życiu i dziedzictwo Syna w Kościele. „Człowieka przepromienia światło Chrystusa, ukazując jego tajemne wnętrze, które dotychczas było nieznanne jemu samemu” (s. 82).

Warto zauważyć zacięcie naukowe, które wybrzmiało przy okazji uwypuklenia przez doktoranta tezy Balthasara, dotyczącej różnicy pomiędzy Trójcą immanentną a historiozbawczą. Nie stawia on znaku równości, jak Rahner. Takie odniesienie tożsamości Trójcy według Balthasara niesie ryzyko redukcji Trójjedynego Boga do jednego tylko aspektu procesu świata, którym miałyby być „stawanie się Boga sobą tylko na drodze tego procesu” (s. 86). Nie należy zatem redukować działania Boga, Trójcy immanentnej, do działania Trójcy historiozbawczej, stawiając znak równości. Pierwsza bowiem jest absolutną miłością, druga natomiast daje szansę na poznanie wewnętrznego życia Trójcy. Bóg nie staje się Sobą wchodząc w relację ze światem ale w swoim wewnątrztrynitarnym zjednoczeniu trzech Osób jest Sobą niezależnie, ponad światem. Dla bycia Sobą Bóg nie potrzebuje światowego procesu i krzyża ale wydarzenia zbawcze jak najbardziej odstawiają działanie Boga Trójjedynego w świecie: „w nich obecny jest Ojciec zdradzający Syna, Syn przyjmujący i oddający Siebie Ojcu oraz Duch Święty będący Ich wzajemną relacją miłości” (s. 87).

Wewnętrzne relacje w Bogu mają teodramatyczny wydźwięk, który można odkryć na poziomie kenozy mającej różne oblicza: samoograniczenia Trójjedynego Boga z powodu wolności podarowanej w akcie stworzenia, objawione w przymierzu i w wydarzeniu Jezusa Chrystusa. Świat nie istnieje poza Bogiem. Istniejący w Bogu świat jest inny od Boga i daje podstawę dla teodramatycznej sceny, w której realizuje się inność świata i dochodzi do relacji z człowiekiem, powołanym do życia dzięki zrodzeniu Syna. „Zrodzenie Syna jest wyrazem płodności Ojca i stanowi fundament stworzenia świata. Człowiek jest stworzony w Chrystusie” (s. 97-98). Od stworzenia świata, przez przymierze z Izraelem, dochodzi do kulminacji relacji człowieka z Bogiem w nowym przymierzu zrealizowanym w Jezusie Chrystusie. To apogeum kenotyczne zawiera nie tylko akt uniżenia Chrystusa jako Syna Bożego, który stał się człowiekiem, ale implikuje ono akt kenotycznej miłości Boga Ojca, Syna i Ducha Świętego.

Doktorant z wielką atencją dokonał kolejnych analiz chrystologiczno-soteriologicznych zachowując ostrożność w pojęciowaniu, często odwołując się do terminów w języku niemieckim, w którym pisał Balthasar. Opisując transcendentny wymiar Boga dostrzegł za Balthasarem, że cykle życia Chrystusa od Wcielenia po Krzyż są hojnym, konsekwentnym aktem miłości Ojca, realizowanej na sposób wolny, poprzez indywidualną Osobę Jego Syna, dzięki któremu dokonuje się „Egzegeza Ojca” (s. 107). Ruch Ojca ku Synowi i Syna ku Ojcu dokonuje się binarnie, co dokładnie obrazuje przyjęcie chrztu w Jordanie przez Jezusa: „posłuszeństwo Syna wobec Ojca (wstąpienie) i miłość Ojca do Syna, wyrażona w zestaniu

Ducha (zstąpienie) pozwoliły na to, by Jezus solidarny z grzesznymi ludźmi dał im udział w miłości Ojca” (s. 114). Kulminacją miłości stało się wydarzenie krzyża, które Balthasar nazwał „festiwalem Bożej miłości”: miłości Ojca, który posłał Syna i przyjął jego radykalne posłuszeństwo okazane w całkowitym uniżeniu i uczynieniu z siebie ofiary przebłagalnej za grzechy i miłości Syna do grzesznych ludzi, za których, w pełnym posłuszeństwie woli Ojca i totalnej solidarności z grzesznikami, złożył On siebie Ojcu w ofierze (s. 123). Zstąpienie do otchłani Syna Bożego w śmierci jest przypieczętowaniem miłości Boga do ludzi, bo przecież ona stała się motywem posłania Syna przez Ojca nawet w przestrzenie absolutnego oddalenia człowieka, którego konsekwencją stała się jego śmierć (s. 131). Doktorant wskazał na dramaturgię soteryjną, którą wyjaśnia Balthasar jako zrzucenie winy przez człowieka w jego skończonej wolności, na Syna Bożego jak na kozła ofiarnego. Człowiek został przeprowadzony przez Chrystusa z tej rzeczywistości, która jest absolutnie przeciwna Bogu, jaką jest śmierć, do chwały Bożej miłości życia dzięki Zmartwychwstaniu, owocującej odwiecznym rodzeniem, które jest ciągłym otrzymywaniem życia od Ojca. „Wydarzenie to jest objawieniem chwały Trójjedynnej Miłości” (s. 132). Zmartwychwstanie jest objawieniem głębi wewnątrztrynitarnej miłości i szansą dla każdego człowieka do udziału w doświadczeniu miłości nie skrępowanej czasem i przestrzenią, rozgrywającej się w Trójjedynnym Bogu w wieczności. Paschalne uwielbienie Boga dokonało się w Zmartwychwstaniu Chrystusa ale swoim zasięgiem jest ponadjednostkowe i dotyka każdego człowieka, który zabiega o swoje zbawienie w Kościele Chrystusowym. Śmierć zostaje pokonana mocą Bożej miłości, która w totalnej rezygnacji z siebie i w zjednoczeniu z każdym istnieniem ludzkim, stała się źródłem zbawienia wszystkich ludzi. Jedyną możliwością udziału w miłości Trójjedynnej Boga daje Eucharystia, którą Balthasar interpretuje jako dziękczynienie (eucharistia) gdyż jest „odpowiedzią Syna na podarowane Mu współtote posiadanie Bóstwa” (s. 138). Zawiera postawę wdzięczności ale też i całkowitego samoofiarcowania się Bogu.

Doktorant, zgodnie z myślą Balthasara, wyakcentował Boże działanie w miłości jako stanowiące o kategorii ontologicznej Boga. Poznawanie Boga przez Jego działanie w stosunku do świata stworzonego i człowieka, prowadzi do odkrywania Jego natury a nie przypadłości. Działania Boga w ekonomii zbawczej pomagają odkrywać odwieczną Jego istotę i udostępniają wiedzę odnoszącą się do tożsamości Boga w Jego strukturze intratrynitarnej. „Boże działanie w Trójcy ekonomicznej jest ściśle związane z działaniem w Trójcy immanentnej” (s. 156).

Po wnikliwym przedłożeniu treści odnoszących się do kategorii dramatycznych (I) i teologicznego wymiaru dramatu Boga w świecie (II) doktorant zaaplikował je do teorii liturgii, którą rozwinął w trzecim rozdziale przedłożonej dysertacji. Utrzymał w nim perspektywę współdziałania Kościoła z działaniem Boga. Trzymając się tekstów Balthasara, wypracował definicję liturgii a jej celebrowanie odniósł nie tylko do działania Kościoła ale poszerzył o działanie Trójjedynnego Boga, ukierunkowując na doświadczenie misterium wewnętrznego Jego życia.

Cenne jest uporządkowanie metodologiczne doktoranta. Refleksję nad liturgią rozpoczął od etymologicznego przedstawienia pojęcia a następnie odniósł się do historycznych uwarunkowań jej zastosowania w działaniach politycznych i społecznych w starożytności. Zauważył przy tym jej kultyczny wymiar i odniesienie do misterium rytów

pogańskich. Następnie ukazał jej znaczenie w Septuagincie i w Nowym Testamencie. Odwołując się do manuskryptów Balthasara przytoczył poglądy na temat liturgii Maksyma Wyznawcy, które posłużyły do wyakcentowania trzech jej wymiarów: kościelno-sakramentalnego, teologiczno-pneumatycznego i kultu miłości (s. 166). W liturgii Kościół uczestniczy w misterium Chrystusa. Rzuca ona na tworzenie komunii wśród Jego wyznawców (duchownych i świeckich), jak też na indywidualne życie moralne człowieka, przyczyniając się do jego uświęcenia. Podkreślił jej aspekt nie tylko ceremonialny i kultyczny ale przede wszystkim jednoczący z Chrystusem, przeżywającym „hipostatyczną jedność” (s. 172). Człowiek dzięki liturgii uczestniczy w hipostatycznej jedności Syna Bożego. Rozwijając stanowisko Maksyma Wyznawcy Balthasar pokazał, że nie tylko człowiek ma udział w boskim życiu dzięki liturgii ale w liturgii i przez liturgię „Kosmos ma udział w wewnątrztrynitarnym życiu i jest zaproszony do jedności z Bogiem” (s. 174). Stąd nie tylko człowiek, przy zachowaniu autonomii ma możliwość doświadczenia adoracji, czci i uwielbienia Boga ale cały świat staje się przestrzenią do doświadczenia Jego chwały. W celebracji liturgicznej dokonuje się przeobóstwienie nie tylko człowieka ale i świata, stąd można mówić o dokonującej się kosmicznej liturgii (s. 175).

Doktorant wskazał na tym etapie badań na interesujący i oryginalny wkład Balthasara w dyskusję nad rozumieniem liturgii. O znaczeniu tego wkładu świadczy fakt, że propozycje Balthasara stały się przedmiotem analiz naukowych. Specyfiką propozycji jest to, że zarówno współtworzącym jak i współuczestniczącym w liturgii jest człowiek i świat. Balthasar zarysował dychotomię pomiędzy liturgią niebieską i ziemską pokazując na jej dramat podyktowany chwałą Boga i grzeszną naturą człowieka i świata. W rozumieniu Balthasara do okrycia istoty liturgii potrzebny jest klucz ekonomii zbawienia albowiem liturgia uobecnia zbawcze wydarzenie. Celebrowanie liturgii jest możliwe dzięki rzeczywistej ofierze Jezusa Chrystusa na krzyżu, która miała charakter zbawczy. Liturgia ją uobecnia i daje możliwość przyjęcia płynącej z niej łaski zbawienia. Źródłem jej jest intratrynitarna, uprzedzająca miłość Boga, stąd liturgia niebieska poprzedziła ziemską (s. 178) ale pełny w niej udział człowieka stał się możliwy dopiero po Wniebowstąpieniu Chrystusa i Jego powrocie do Ojca, które to wydarzenie umożliwiło udział ludzkiej natury w życiu Trójjedynego Boga. Kościół, celebrując w mocy Ducha Świętego ofiarę Chrystusa, jest wezwany aby w niej współuczestniczyć w „synergicznym i aktywnym włączeniu się w dzieło zbawcze Syna” (s. 182). Liturgia nie może ograniczać się do chwili jej celebracji, ale ma dotyczyć codzienności każdego kto podejmuje trud życia w Bogu, gdyż jej zasięg rozciąga się na ciągłe samoofiarcowanie siebie Bogu na wzór Syna Bożego.

Doktorant w dalszej analizie wykazał, że pojmowanie liturgii przez Balthasara, w zestawieniu z poglądami innych teologów, ma wiele punktów stykowych. U Michaela Kunzlera jest „życiodajną komunikacją między Bogiem a ludźmi” (s. 188), u Roberta Tafta jest „ciągłym, zbawczym procesem wymiany między Bogiem a ludźmi” (s. 189), z kolei u Dietricha von Hildebranda jest „aktem upodobnienia się do Chrystusa, źródłem przemiany i osiągnięcia świętości życia, celebracją pełni i doskonałości synowskiego uwielbienia Ojca, w które człowiek zostaje włączony dzięki zjednoczeniu z Chrystusem” (s. 190-191).

Ostatecznie doktorant przeszedł do zastosowania kategorii dramatycznych, określonych przez Balthasara w jego teologii, służących rozumieniu istoty liturgii.

Innowacyjność w podejściu do rozumienia istoty liturgii i celebracji liturgicznej została ukazana przez doktoranta w następujących aspektach:

- trynitologicznym fundamencie liturgii. Jest ona „dziełem Trójcy Świętej i daje udział w wewnątrztrynitarnym życiu Boga a pierwszym celebrującym jest Jezus Chrystus” (s. 194).

- chrystocentrycznym jej spełnieniu. Jest możliwe jej owocne sprawowanie dzięki „wydarzeniom zbawczym, których dokonał Jezus Chrystus” (s. 195).

- eklezjalnym jej uobecnianiu. „Kościół, który jest Ciałem Chrystusa, jako taki staje się miejscem celebrowania liturgii” (s. 195).

- dramatycznej jej scenerii. Przedmioty służące jej celebracji, słowa i gesty jej towarzyszące, miejsce jej sprawowania, stanowią warunek jej zaistnienia. Dramaturgia dotyka nie tylko wykorzystywanych do niej artefaktów, ale przede wszystkim współtworzących ją osób: reżysera, aktora i widza. Celebracja liturgii dokonuje się przy współudziale wszystkich, którzy w niej biorą udział i ją współtworzą. „Aktywna postawa dotyczy przede wszystkim Syna Bożego [...], współuczestniczy w niej wspólnota uczniów Chrystusa, która dzięki uświęcającej mocy Ducha Świętego współtworzy liturgię, stając się współofiarującymi” (s. 199).

W ostatnim etapie badań autor dysertacji posłużył się specyficzną terminologią zastosowaną przez Balthasara, aby poprzez jej użycie w teorii czynu opisać liturgiczne działanie Boga i współdziałanie w liturgii Kościoła. Pojęcia takie jak: ofiarowanie, dar, dawanie, samopoświęcenie, samooddanie, przyjmowanie i odpowiedź, bycie w relacji i kenotyczna miłość, samoobjawienie, mają konkretne odniesienie zarówno do wewnętrznego jak i zewnętrznego działania Boga i posłużyły do wniknięcia w istotę liturgii nie tylko ziemskiej ale i niebieskiej. Misterium Boga uobecniane w liturgii nie przemija lecz trwa i przenika ludzką historię dziejów. Stanowi centrum teodramatu Boga, który rozgrywa się pomiędzy Bogiem a człowiekiem: „Chrystus trwa w miłości Ojca i przez uświęcające działanie Ducha Świętego daje ludziom udział w liturgii, zaprasza do wewnątrzbożego życia w miłości” (s. 214). Liturgia dokonująca się w wymiarze ziemskim przyczynia się do pogłębienia relacji ludzi z Bogiem i rzutuje na życie codzienne, które też może stawać się liturgią, aby ostateczne jej celebrowanie miało miejsce w wymiarze niebiańskim w zjednoczeniu osobowym z Nim „twarzą w twarz”.

Analiza teodramatyczna liturgii zaowocowała w określeniu istoty Boga w Jego działaniu, jak i natury liturgii, przez użycie tych samych sformułowań. Tak jak Bóg w swojej naturze, tak i liturgia jest samopoświęceniem i samooddaniem, ofiarowaniem, darem, dawaniem i przyjmowaniem, odpowiedzią i samoobjawieniem, byciem w relacji, kenozą i miłością. Liturgia analogicznie daje możliwość udziału w trynitarnym życiu Boga.

Autor recenzowanej dysertacji wykazał się umiejętnością pogłębionej analizy bardzo bogatego dorobku naukowego Hansa Ursa von Balthasara.

Ocena formalna

Przedłożona do recenzji praca doktorska wymaga także oceny formalnej. Praca ks. mgr. Lic. Marcina Jakubiaka jest oryginalnym dziełem opracowanym zgodnie z normami

metodologicznymi, służącymi do redakcji tekstów naukowych. Język nie budzi zastrzeżeń, używane sformułowania i terminy wybrzmiewają odpowiednio do komentowanych treści, fachowo został wykorzystany aparat pojęciowy z utrzymaniem dobrej jakości literackiej adekwatnego do komentowanej dziedziny języka. Przypisy zostały sformułowane przejrzysto i metodycznie, z precyzją zredagowane i poprawnie, konsekwentnie stosowane w całości dysertacji.

Praca została opatrzona interesującym wstępem i zwieńczona zakończeniem zawierającym syntezę wniosków. Bibliografia umieszczona na jej końcu w I punkcie nie powinna zawierać Pisma Świętego. Biblia w pracach teologicznych zaliczana jest do źródeł natchnionych i winna być potraktowana poza jakimikolwiek podziałami pism redagowanymi przez człowieka. Pismo Święte stanowi duszę teologii. Także w II punkcie źródła zostały zbyt szczegółowo podzielone. Badane zagadnienie liturgicznej interpretacji teologii dramatycznej nie ogranicza się wyłącznie do tomów *Teodramatu* Balthasara, chociaż niewątpliwie tam znajdują się najważniejsze, centralne dla komentowanego zagadnienia, koncepcje. Nie byłoby błędem potraktowanie wszystkich pism Balthasara jako źródłowych.

Walory i uwagi krytyczne

Należy podkreślić autorskie opracowanie treści w oparciu o logicznie zredagowany plan pracy. Z pasją przeprowadzone analizy, dywagacje przedłożone w interesujących pasażach rozumowań, rzetelnie i precyzyjnie przedkładane konfrontacje zróżnicowanych aspektów odnoszących się do tematu pracy oraz zdolność przeprowadzenia porównań wybrzmiewająca w obrębie konfrontacji myśli Balthasara z innymi teologami – to godne podkreślenia walory tej pracy.

Autora dysertacji charakteryzuje zasługująca na uznanie precyzja oraz merytoryczna kompetencja przy badaniu i omawianiu podjętego w temacie zagadnienia.

Interesująca jest motywacja wyboru tematu. Doktorant wykazał, że w licznych opracowaniach odnoszących się do pism Balthasara brakuje bezpośredniego odniesienia do teologii liturgii rozumianej przez pryzmat boskiego dramatu. Dotychczasowe opracowania są jedynie okrojonym komentarzem a nie kompleksowo przeprowadzoną analizą Balthasarowej teodramatyki w relacji do teologii liturgii.

Struktura pracy i plan w ogólnym założeniu jest poprawny. Idealne byłoby utrzymanie proporcji w poszczególnych rozdziałach dotyczących podziału na podrozdziały czy paragrafy.

Wstęp, dobrze zredagowany, zawiera problem badawczy. Krótka nota biograficzna przybliżająca etapy życia i naukowy rozwój jest godna pochwały. Zbyt skromnie jednak doktorant odniósł się do metody w oparciu o którą została zredagowana praca doktorska. Metoda wszak winna odpowiadać problemowi badawczemu i celowi dysertacji. Dociera wszakże w jednym akapicie wstępu informacja, że pierwszy i drugi rozdział to będzie „analiza Balthasarowej *Teodramatyki*” a później, że „możliwe będzie usystematyzowane przedstawienie teorii samego dramatu i teorii czynu” i dalej pojawia się wzmianka o „przeanalizowaniu w sposób krytyczny” jak też o „analizie i usystematyzowaniu” oraz „w

syntetyczny sposób przedstawieniu” i „porównaniu”, ale brakuje wyraźnego opisu stosowanej metody służącej redakcji pracy.

Praca jest bardzo dobrze udokumentowana. Autor zatroszczył się o jej źródłowy charakter, w wielu miejscach dokonał własnych autorskich tłumaczeń tekstów Balthasara a odwoływanie się do autorytetów innych teologów komentujących pisma Balthasara niewątpliwie stanowi dodatkowe bogactwo we wnikliwym interpretowaniu badanych treści.

Analiza została przeprowadzona w logicznej i chronologicznej kolejności. Ukazywanie konsekwentnie trynitarne wymiaru Balthasarowej teologii, odnoszącej się do natury Boga, w kluczu miłości objawionej w Ojcu, Synu i Duchu Świętym, stanowiącej o Jego istocie i uobecnianej w historii zbawienia, zaowocowało dobrze skomponowanym korpusem pracy.

Cenne są wnioski redagowane po każdym rozdziale jako podsumowanie refleksji w nim zawartej. Dzięki nim łatwiej jest wniknąć w Boski dramat, w istotę miłosnego i zbawiennego działania Trójjedynego Boga w relacji do świata i człowieka a także Jego rzeczywistej obecności w liturgii umożliwiającej doświadczenie komunii Osób.

Całość prowadzonych refleksji doktorant utrzymuje w wyznaczonym obszarze badawczym, który wyraźnie jest wytyczany przez realizowany plan prowadzonych badań.

Przy omawianiu w historycznej odsonie toposu teatru świata brakuje pełnych danych przy nazwiskach a więc imion i dat życia osób, na które powołuje się doktorant. W pracy naukowej jest to cenna informacja. Typowym przykładem jest użycie wyłącznie nazwisk w przypisie 62 chociaż w przypisie 338 przy nazwiskach zostały podane imiona, zaś w przypisie 318 brakuje w nazwisku akcentu: nie Calderon ale Calderón. Podobny brak także odnotowuje się w innych miejscach w dysertacji, w której doktorant odwołuje się do tego autora. Na s. 31 przedstawiając twórczość trzech poetów: Grillparzera, Hebbła i Ibsena pojawiła się literówka: nie „Ibensa” ale „Ibsena”. Warto uzupełnić: Franza Grillparzera, Christiana Friedricha Hebbła, Henrika Johana Ibsena.

Na krytyczną ocenę zasługuje redakcja zakończenia pracy. Zawiera ono podsumowanie i wnioski ale w postaci kolejnego streszczenia podjętych zabiegów przeprowadzonych w poszczególnych rozdziałach, co także występuje jako podsumowanie każdego rozdziału pracy. Brakuje konkretnych syntez i wypunktowania osiągniętych efektów badawczych. Ciekawe natomiast są dalsze perspektywy badań wskazane w ostatnich akapitach zakończenia, odnoszące się do „szukania korelacji między teodramatem a duchowością” (s.227), jak też „porównania eschatologii liturgicznej i eschatologii (teo)dramatycznej” (s.228).

W dysertacji znalazły się niedociągnięcia w postaci literówek:

- s. 16 „lecz jest pojawiła się” – powinno być: „lecz pojawiła się”,
- s. 18 „dochodzimy do pogłębienia tego motywu i wprowadzenie pojęcia” – powinno być: „wprowadzenia pojęcia”,
- s. 33 „nie ma powrotu to stoickiej naiwności” – powinno być: „do stoickiej”,

- s. 63 „więź ta jest stworzona i umacniania – powinno być: „umacniana” i dalej: „z kolei Jakub z nocnej właki” – powinno być: „walki”,
- s. 64 „ miłosierdzie okazywana” – powinno być: „okazywane”,
- s. 82 „jest wprowadzeniem w życie Syna i udział w Jego dziedzictwie” – powinno być: „udziałem w Jego dziedzictwie”,
- s. 93 „miłosna odpowiedź Syna, nazywana przez szwajcarskiego teologia Eucharystią” – powinno być: „szwajcarskiego teologa”,
- s. 130 „sens świata iwszelka nadzieja” – powinno być: „i wszelka nadzieja”,
- s. 142 „działania, które stanowi” – powinno być: „działania, które stanowią”,
- s. 225 „należy do kategorii ontologicznym i metafizycznych” – powinno być: „ontologicznych”,
- s. 226 „w trynitarnym życia Boga” – powinno być: „życiu”,
- w bibliografii, w dziale literatura pomocnicza należy przy nazwiskach: Migut, Porosło, Świerzawski skrót „red.” przenieść po imieniu z miejsca przed nazwiskiem.

Tezy do dyskusji na obronie

1. Dlaczego doktorant pisząc o liturgii głównie koncentruje się na Eucharystii podczas gdy liturgię w Kościele katolickim stanowią: obrzędy Mszy Świętej, sakramentów, sakramentaliów, celebrowanie Liturgii Godzin oraz obchód roku liturgicznego? Proszę o rozwinięcie zastosowania szeroko rozumianej liturgicznej interpretacji w teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara.
2. Bardzo interesująca jest teodramatyka Hansa Ursa von Balthasara w kwestii życia wiecznego człowieka. Poproszę o rozwinięcie aspektów eschatycznych właśnie w kluczu teodramatyki Balthasara.

Wniosek końcowy

Mając na uwadze wszystko, co zostało ujęte w powyższej recenzji, uważam, że ks. mgr lic. Marcin Jakubiak przedstawił wartościową, interesującą i poprawną merytorycznie, metodologicznie i formalnie dysertację doktorską, opartą na rzetelnej bazie źródłowej. Jest ona wynikiem wnikliwych badań autora tak, jak i znajomości problemu zawartego w temacie.

Recenzowana praca doktorska zatytułowana *Próba liturgicznej interpretacji teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara* autorstwa ks. mgr. Lic. Marcina Jakubiaka (Kraków 2023, ss. 244) w pełni odpowiada kryteriom i wymogom *Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 roku*, art. 13 (Dz.U. nr 65, poz. 595) oraz *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 30 września 2016 roku*, art. 6, p. 4 (Dz.U. poz. 1586) i może być uznana za odpowiednią do

dalszego procedowania i stać się podstawą dla nadania autorowi tytułu naukowego doktora nauk teologicznych. Na podstawie przeprowadzonej analizy i krytycznej oceny wnioskuję do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o dopuszczenie ks. mgr. Lic. Marcina Jakubiaka do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Białystok 18.08.2023

ks. dr hab. Andrzej Proniewski, prof. UwB